

Literair vermaak in de zeventiende eeuw

Literair vermaak in de zeventiende eeuw

Jeroen Jansen

Amsterdam University Press

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de gewaardeerde financiële steun van Dr C.L. Thijssen-Schoute Stichting, Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm, J.E. Jurriaanse Stichting en Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Afbeelding omslag: Gerrit van Honthorst, *Muzikale groep op een balkon*, 1622. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 4856 387 6

e-ISBN 978 90 4856 388 3

DOI 10.5117/9789048563876

NUR 621 | 685

© Jeroen Jansen / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Vooraf	7
Vrucht en vreugd	11
1 Aan het woord	37
2 In beeld	65
3 Lezersgroepen	109
4 Gevoel, verstand, zintuiglijkheid	147
5 In de buitenlucht	171
6 Wonderbaarlijke kennis	235
7 Op de planken	287
8 In de groep	339
9 Lachen met elkaar	401
Nabeschouwing	441
Bibliografie	459
Register	537

Vooraf

Dat dit boek over zeventiende-eeuws literair vermaak voortkomt uit nieuwsgierigheid deelt het wel met de meeste studies. Nieuwsgierigheid is nu eenmaal een waardevolle wetenschappelijke kwaliteit. Maar deze aanjager van ontdekking en inzicht kan ook als een belangrijke historische bron van vermakelijkheid worden gezien. Om die reden nestelt ze zich nadrukkelijk in mijn beschouwingen, in het innige gezelschap van verrassing en verwondering, emoties die mijzelf niet zelden bij het doornemen van oude drukken en recenter onderzoek in bezit namen. Hopelijk raakt de lezer door dezelfde gevoelens bevangen.

Literair vermaak zit vast aan een persoonlijke interesse, niet aan een opdracht, projectgroep of intense samenwerking. Die belangstelling vormde zich als vanzelf, en ontwikkelde zich verder in mijn poëticaal gerichte onderzoek vanaf de jaren tachtig. Natuurlijk ontstond er wel – op verzoek van de universitaire onderzoekschool – een trotse onderzoeksgroep, maar die had maar één lid. Vanaf 2013 moest dat project ook een naam krijgen: ‘Pretextual strategies. The rhetoric of ethos, literary authority and (con)textual identity in renaissance preliminary texts’. Deze onderzoeksgroep van de *Amsterdam Centre for Studies in Early Modernity* produceerde al veel artikelen en nu ook deze afsluitende monografie. Ik ervoer er de vrijheid en uitdaging om verschillende perspectieven en onderwerpen af te tasten. Nu verlaat dit gelukskind als laatste het eenoudergezin. Maar niet zonder een koffer vol intrigerende vragen mee te krijgen: wat zeggen zeventiende-eeuwers over het plezier dat we aan het lezen van een goed boek beleven, het luisteren naar een mooi liedje of het bespreken van droevige of amusante literatuur?

Wie literair vermaak in een historische periode bestudeert, begeeft zich op een breed kronkelend maar glibberig pad. We weten immers niet écht wat iemand er destijds nu zo prettig aan vond om een boek open te slaan, naar een voordracht te luisteren, liederen mee te zingen of een toneelvoorstelling bij te wonen. Zeker niet als we ons realiseren dat persoonlijke getuigenissen hierover zich vaak in overtrokken beleefdheid hullen. Maar dan toch: wat maakten die teksten nu zo genoeglijk, voor grote groepen lezers? In mijn onderzoek hiernaar probeer ik vooral grip te krijgen op de processen die tot de zoete consumptie van literatuur hebben geleid.

Met *Literair vermaak* voltooi ik de academische cirkel die ik in 1986 begon met onderzoek naar de verhouding tussen de *Warenar* en Plautus’ *Aulularia*. Toen zag ik al dat de toeschouwers in de Nederduytsche Academie soms iets meer en in ieder geval anders moeten hebben gelachen dan die in de Romeinse theaters. De teksten verraadden het. Twee jaar later hield ik mijn eerste grote lezing, op een congres gewijd aan Johan de Brune de Oude. Diens *Banket-werk*

van goede gedachten met zijn nog onvoldoende onderkende humor heeft me nooit losgelaten. Ook in deze monografie dist de Zeeuwse auteur meer dan eens iets smakelijks op.

De afgelopen halve eeuw heeft mijn hart bij de zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde gelegen, in bezit genomen door het culturele leven van de stad Amsterdam, waar ik in 1981 met de universiteit vervlochten raakte. Nu eindigt die verbintenis in een boek vol eigen accenten, oude en nieuwe liefdes, bekend en soms al halfvergeten onderzoek uit de afgelopen decennia dat ik vanuit een focus op vermakelijkheid afgestoft op tafel breng. Die studies vormden soms ook dankbare onderwerpen in mijn colleges. De bespreking ervan leverde niet zelden een vernieuwend inzicht op, door alle vragen en reacties van de studenten.

Binnen de beperkte omvang van mijn huidige onderzoek gooide ik de netten zo ruim mogelijk uit. Een belangrijke en steeds weer terugkerende naam in *Literair vermaak* is die van Aristoteles, de oervader van de westerse literatuurtheorie. In de vroegmoderne tijd valt hij uit bijna geen enkele poëtische discussie weg te denken. Dat besepte ik al vroeg. In de winter van 1983 volgde ik een avondcursus over de poëtische inzichten van Aristoteles en Horatius. De bevoegen docenten J.M. Bremer en A.D. Leeman onthulden wat de verhandelingen zo bijzonder maakte. Ze bespraken waar de sterke en zwakke punten zaten, welke problemen er nog lagen, welke interpretaties zich opdrongen maar toch onwenselijk bleken. In dat morsige zaaltje van de Oudemanhuispoort ging voor mij de wereld van de klassieke poëtica open. De sterke belangstelling voor literatuuropvattingen in het vervolg van mijn studie en in mijn latere wetenschappelijke werk kan ik er achteraf gemakkelijk uit verklaren.

Helaas moest ik het deze keer zonder de vaste steun en het deskundige commentaar van Chris Heesakkers († 2018) en Eddy Grootes († 2019) stellen. Maar ik kon vertrouwen op de scherpe blik van Feike Dietz en Ton van Strien, die tijdens het wordingsproces delen van de studie tegen een kritisch licht hielden. Amsterdam University Press stond me met raad en daad terzijde en Anja van Leusden liet haar redactionele haviksoog over de teksten glijden. Hiernaast vroeg en kreeg ik een enkele toelichting van Ronald de Rooij, Caroline Warmerdam en Chaja Ringoet. Speciaal vermeld ik de hulp van onze studenten Josefiën Visser en Max Zuidinga, die (bijna) de hele tekst doorlazen en van nuttige opmerkingen voorzagen. Esmée Jansen en Madelief Stad namen de beeldredactie voor hun rekening. Dank jullie wel! Hun interesse en enthousiasme om bij te dragen is illustratief voor hoe generaties Amsterdamse studenten mijn denkbeelden hielpen vormen. De afdeling Nederlandse taal en cultuur van de Universiteit van Amsterdam voelde als een warm nest. Niet in de laatste plaats gaat mijn bijzondere erkentelijkheid dan ook uit naar de aardige collega's met wie ik al die jaren zo plezierig heb mogen samenwerken.

Maar vooral ben ik mijn lieve vrouw Hanneke dank verschuldigd, iedere dag, telkens opnieuw. Door haar onvermoeibare ondersteuning en goede zorg kon ik mijn geesteskind in alle rust laten groeien, ook op momenten die daardoor minder gezellig en zeker minder genoeglijk werden.

Hilversum, najaar 2023